Yhdenvertaisuusvaltuutetun lausunto työelämä- ja tasa-arvovaliokunnalle vanhusasiavaltuutetun kertomuksesta eduskunnalle 2024

Yhdenvertaisuusvaltuutettu kiittää eduskunnan työelämä ja tasa-arvovaliokuntaa kuulemispyynnöstä liittyen vanhusasiavaltuutetun kertomukseen eduskunnalle (K3/2024).

Yhdenvertaisuusvaltuutettu toteaa vanhusasiavaltuutetun kertomuksen eduskunnalle olevan kattava ja asiantuntevasti laadittu. Se sisältää keskeisiä ikääntyvien ihmisten yhdenvertaisuuteen liittyviä teemoja, jotka myös yhdenvertaisuusvaltuutettu tunnistaa omasta työstään.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu

Yhdenvertaisuusvaltuutettu on itsenäinen ja riippumaton viranomainen, jonka tehtävänä on valvoa yhdenvertaisuuslain (1325/2014, YVL) noudattamista siten kuin sanotussa laissa säädetään sekä yleisesti edistää yhdenvertaisuuden toteutumista ja ehkäistä syrjintää (Laki yhdenvertaisuusvaltuutetusta, 1326/2014, 3§).

Yhdenvertaisuuslain tarkoituksena on ehkäistä syrjintää, turvata kaikkien ihmisten tosiasiallinen yhdenvertaisuus sekä poistaa syrjinnästä johtuvaa eriarvoisuutta yhteiskunnassa. Yhdenvertaisuuslain mukaan ketään ei saa syrjiä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen, tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Yhdenvertaisuusvaikutusten arviointi perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisen edellytyksenä

Viranomaisten, joilla on perustuslain 22 §:n mukainen velvollisuus turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen, on suunnitelmallisesti ja aktiivisesti edistettävä yhdenvertaisuuden toteutumista omassa toiminnassaan.

Viranomaisten on arvioitava, miten sen toiminta vaikuttaa eri väestöryhmiin ja miten yhdenvertaisuus muutoin toteutuu sen toiminnassa, ja ryhdyttävä tarvittaviin toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Edistämistoimenpiteiden on oltava viranomaisen toimintaympäristö, voimavarat ja muut olosuhteet huomioon ottaen tehokkaita, tarkoituksenmukaisia ja oikeasuhtaisia.

Yhdenvertaisuusvaikutusten arvioinnilla pyritään varmistumaan siitä, että viranomainen järjestää toimintansa eri ihmisryhmien yhdenvertaisten oikeuksien toteutumista tukevalla tavalla, ja ettei viranomainen tule luoneeksi välillisesti syrjiviä käytäntöjä tai toimintatapoja. Huolellisesti toteutetulla vaikutusten arvioinnilla voidaan lisäksi edistää sitä, että lainsäädännössä ja viranomaiskäytännöissä ja palveluissa otetaan huomioon eri ihmisryhmien moninaisuus ja erilaiset tarpeet, jotka voivat liittyä esimerkiksi henkilön ikään tai vaikkapa vähemmistöasemaan.

Tosiasiallisen yhdenvertaisuuden turvaaminen voi edellyttää viranomaiselta myös positiivista erityiskohtelua. Positiivisessa erityiskohtelussa on kyse tosiasiallisen yhdenvertaisuuden turvaamiseksi tarpeellisista erityistoimenpiteistä, joilla parannetaan tiettyyn ryhmään kuuluvien henkilöiden asemaa ja olosuhteita. Viranomaisella voi olla jopa velvollisuus ryhtyä positiivisen erityiskohtelun hyödyntämiseen, mikäli yhdenvertaisuuden toteumista ei voida muutoin taata.

Käytännön esimerkkinä voidaan mainita passien ja henkilökorttien uusimisen määräajat, joiden noudattaminen tuottaa käytännössä monille ikääntyneille ihmisille vaikeuksia ikääntymisestä johtuvan toimintakyvyn aleneman vuoksi. Valtuutettu pitäisi aiheellisena selvittää, olisiko nämä seikat huomioon ottaen mahdollista luoda joustoa yli 80-vuotiaille henkilöille matkustusasiakirjojen uusimiseen liittyen.

Yhdenvertaisuusvaikutusten arvioinnin on perustuttava kattavasti eri väestö- ja asiakasryhmiä koskevaan tietoon. Muutoin kehittämistavoitteet ja -toimet saattavat kohdistua ainoastaan asiakasryhmiin, joiden tarpeista viranomaisella on jo valmiiksi tilasto- tai tutkimustietoa. Käytettävissä olevaan syrjintäperusteita koskevaan tietopohjaan ja sen puutteisiin onkin olennaista kiinnittää huomiota yhdenvertaisuusvaikutuksia arvioinnissa. Viranomaisen on tärkeää myös konsultoida kansalaisyhteiskuntaa, erityisesti syrjinnän vaarassa olevia ryhmiä edustavia kansalaisjärjestöjä, osana arvioinnin

suorittamista. Erityistä huolellisuutta yhdenvertaisuusvaikutusten arviointiin on kiinnitettävä silloin, kun viranomaistoiminnan muutosten voidaan ennakoida olevan merkittäviä erityisesti haavoittuvassa asemassa tai syrjinnän vaarassa olevien ryhmien osalta. Samalla vaikutustenarvioinnissa on otettava huomioon ikääntyvien ihmisten monimuotoisuus. Tällöin on tärkeää ottaa huomioon suunnitellun sääntelyn tai toiminnan vaikutukset moniperusteisista näkökulmista. Tällaisina voidaan mainita vaikutusten arvioinnin suorittaminen ikääntyvien henkilöiden osalta esimerkiksi sukupuolinäkökulmasta, vammaisuus monimuotoisesti huomioon ottaen, seksuaalisen suuntautumisen sekä eri etnisten vähemmistöjen näkökulmista.

Ikääntyminen ja digitaalinen toimintakyvyn alenema

Kuten vanhusasiavaltuutettu kertomuksessaan kiinnittää huomiota, yhteiskunnan digitalisaatio on tapahtunut nopealla tahdilla, ja yhä useamman palvelun piiriin pääsy edellyttää käytännössä digitaalisten sovellusten käytön hallintaa. Yhdenvertaisuusvaltuutettu on valvontatyössään kiinnittänyt myös yksityisten palveluntarjoajien huomiota siihen, että heidän tulee palveluiden kehittämisessä ottaa huomioon asiakaskunnan monimuotoisuus. Varsinkin isojen toimijoiden on ennalta varauduttava siihen, että kaikki asiakkaat eivät voi asioida digitaalisten sovellusten avustuksella. Isojen toimijoiden voidaan edellyttää kiinnittävän etukäteisarvioinnissaan huomiota myös siihen, johtaisiko uudistus palvelutason olennaiseen heikennykseen taikka jopa palvelun käytön estymisen tietyille ihmisryhmille.

Erityisesti järjestelmä, jossa asioinnin ainoa varmistettu palvelukanava on sähköisessä muodossa, on omiaan saattamaan tosiasiallisesti epäedulliseen asemaan sellaiset henkilöt, jotka eivät käytä digitaalisia palveluja, eri syistä. Kyse on suhteellisen suuresta joukosta ihmisiä, mukaan lukien monet ikääntyneet sekä eri vammaryhmiin kuuluvat henkilöt. Saavutettavatkaan sovellukset eivät kykene vastaamaan sellaisten asiakasryhmien tarpeisiin, joiden toimintakyky on pysyvästi tai pitkäaikaisesti alentunut digitaalisessa ympäristössä. Vaikka keskimäärin väestön digitaidot oletettavasti paranevat ajan myötä, on palveluntarjoajan valmistauduttava myös tulevaisuudessa palvelemaan yhdenvertaisesti niitä ihmisryhmiä, jotka eivät käytä digitaalisia järjestelmiä. Myös yksityisten palveluntarjoajien on pyrittävä ottamaan huomioon asiakkaiden monimuotoisuus ja erilaiset tarpeet asiakaskunnan sisällä palvelua suunnitellessaan ja kehittäessään. Erityisesti suurempien yritysten on palveluja tarjotessaan varauduttava siihen, että ihmiset haluavat hyödyntää sen palveluja laajasti. Tällaisen toimijan voidaan edellyttää pyrkivän etukäteisesti varmistumaan, että sen valmistelema uudistus ei johda minkään asiakasryhmän syrjintään.

Ikääntyvien henkilöiden osallisuus yhteiskunnassa

Osallisuus yhteiskunnassa on monen tekijän summa. Syrjintä voi olla välillistä ja rakenteisiin piiloutuvaa. Se voi olla myös vuosikymmeniä vanha maantapa, jota ei ole kyseenalaistettu. On myös tärkeä ymmärtää, kenen ääni yhteiskunnassa kuuluu, ja suljetaanko joku syrjintäperusteen vuoksi osallistumismahdollisuuksien ulkopuolelle.

Seuraavassa kolme esimerkkiä vanhusasiavaltuutetun kertomuksen teemoihin liittyen yhdenvertaisuusvaltuutetun valvontatyöstä.

- **Työelämä ja ikäsyrjintä**

Yhdenvertaisuusvaltuutetulle tulevista työelämän yhteydenotoissa ikä on yleisin syrjintäperuste. Ikä on yleisin syrjintäperuste myös rekrytointisyrjintää koskevissa työelämän yhteydenotoissa. Yhdenvertaisuusvaltuutetun havaintojen mukaan työelämässä ikäsyrjintä liittyy pääsääntöisesti työntekijän korkeaan ikään. Valtuutettu toteaakin, että 55 vuotta täyttäneen työntekijän osaamista, asiantuntijuutta tai kykyä oppia ei useinkaan nähdä syrjivien ennakkoasenteiden takaa.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu toteaa, että ikäsyrjintä työelämässä vaikuttaa olennaisesti 55 vuotta täyttäneiden työnhakijoiden pääsyä työelämään. Työelämässä koetulla syrjinnällä on suoria ja välillisiä vaikutuksia siihen, millaiseksi henkilön psyykkinen kuormitus sekä taloudellinen asema myöhemmin elämässä kehittyvät. On ristiriitaista, että samaan aikaan kun työuria pyritään pidentämään ja eläkeikiä nostetaan, työelämässä pysyminen voi käytännössä olla yksilölle mahdotonta häneen kohdistuvan ikäsyrjinnän vuoksi.

- **Kategoristen ikärajojen käyttö yhdistysten säännöissä**

Ikärajoja on historiallisesti käytetty kevyin perustein. Kun yhdenvertaisuusvaltuutettu on näihin puuttunut laillisuusvalvonnassaan, on usein käynyt ilmi, että ikäraja ei ole olennainen toiminnan järjestämisen kannalta, ja siitä voidaan hyvin luopua. Yhdenvertaisuuslaki kieltää syrjivän sopimusehdon käytön.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu saa säännöllisesti yhteydenottoja liittyen yhdistysten sääntöihin kirjattuihin yläikärajoihin. Esimerkiksi tällaisella kirjauksella saatetaan estää 65 vuotta täyttäneiden jäsenten vaalikelpoisuus yhdistyksen luottamustehtäviin. Usein säännöillä on pyritty estämään perättäisten luottamustehtäväkausien ketjuttamista. Tällöin yli 65 vuotta täyttäneiden yhdenvertaisia oikeuksia vähemmän rajoittava keino olisi rajoittaa perättäisten luottamustehtäväkausien määrää. Yhdenvertaisuusvaltuutettu on katsonut, että ilman asiallista yhdistyksen toimintaan liittyvää perustetta ikään perustuvia rajoituksia ei toimijan sääntöihin voida asettaa.

- **Kansalaisparlamentin yläikäraja**

Yhdenvertaisuusvaltuutettu selvitti saamansa yhteydenoton perusteella kansalaisparlamentin osallistujille asetetun ikärajan yhdenvertaisuuslain mukaisuutta. Kansalaisparlamentin osallistujien valinta oli toteutettu siten, että mahdollisuus tulla valituksi oli vain 18–79-vuotiailla henkilöillä. Valtuutettu pyysi eduskunnan kanslialta selvitystä.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu katsoi, että ikärajaus, jolla 80-vuotiaat ja sitä vanhemmat henkilöt on rajattu pois kansalaisparlamentin toiminnasta, on ongelmallinen yhdenvertaisuuslaissa säädetyn syrjintäkiellon näkökulmasta. Lisäksi valtuutettu totesi ikärajauksen olevan hyvin ongelmallinen myös viranomaisen yhdenvertaisuuden edistämisvelvollisuuden sekä kansalaisparlamentin tavoitteiden näkökulmasta. Yhdenvertaisuusvaltuutettu edellyttikin, että mikäli eduskunta kokeilun perusteella ottaa kansalaisparlamentin tyyppisen demokraattisen innovaation käyttöön jatkossa, kokeilussa käytössä ollut yläikäraja tulisi poistaa.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu Kristina Stenman

Erityisasiantuntija Jussi Aaltonen

Digital PDF Signature / Digitaalinen PDF-allekirjoitus
Jussi Aaltonen
Erityisasiantuntija
Yhdenvertaisuusvaltuutettu
jussi.o.aaltonen@oikeus.fi

Digital PDF Signature / Digitaalinen PDF-allekirjoitus
Kristina Stenman
Yhdenvertaisuusvaltuutettu
Yhdenvertaisuusvaltuutettu
kristina.stenman@oikeus.fi